

MAROJE
MRDULJAŠ

DRUGA ARHITEKTURA

TOMISLAV OĐAK: HRVATSKA ARHITEKTURA
20. STOLJEĆA – NEOSTVARENI PROJEKTI
UPI-2M, ZAGREB, 2007.

Povijest arhitektonskih praksi povijest je dviju paralelnih stvarnosti arhitekture. Jedna se odnosi na izgrađenu arhitekturu koja formira fizionomiju izgrađenog okoliša. Ta arhitektura postaje dio svakodnevice, predstavlja okvir za život, gradi urbane identitete i duboko je uvjetovana društvenom stvarnošću. Uz tu materijalnu stvarnost arhitekture postoji i druga stvarnost, stvarnost ideje i koncepta. Upravo je postojanje koncepta preduvjet za razlikovanje arhitekture od pukog građenja, pa je tako ta druga stvarnost izvorno područje razvoja arhitektonskih misli čiji tek manji opseg biva i realiziran. Arhitektonska istraživanja imaju različite motive, pa se korpus druge arhitekture razvija u širokom rasponu od autonomnih iznalaženja novih konceptata do velikog broja nerealiziranih projekata, poput natječajnih radova koji nisu dobili prvu nagradu ili su pak pobijedili ali su ostali samo na razini crteža. Često su neizvedeni i nenagrađeni projekti, napredniji i provokativniji od ostvarenih gradnji iz niza razloga, od nerazumijevanja naručitelja i struke do pretjerane ambicioznosti samih projektanata, ostali zatvoreni u svoju idejnu i konceptualnu drugu stvarnost. Naravno, građenje i „druga arhitektura“ u međusobnoj su zavisnosti jer „drugu arhitekturu“ nije moguće istraživati u beskraj, bez provjeravanja građenja u

stvarnosti kroz koje se potvrđuju utemeljenost i operativnost ideja i konceptata.

Raskorak između konceptualne ambicije i realnog potencijala da se ambicija pretvori u gradnju vidljiva je u svim sredinama, no u primjeru Hrvatske ima specifičnu težinu upravo zbog kontinuirane napetosti između istraživačkog elana i sporadičnih, ali ipak postojećih mogućnosti koje će pripomoći da se elan iskoristi za svoj konačni cilj - realizaciju. U toj napetosti leži i vitalnost hrvatske arhitektonske scene u kojoj su se paralelno istraživali i križali istraživački pristupi s pragmatičnošću i sposobnošću da se ne samo odgovori na socijalni, tehnički i kulturni kontekst, nego, štoviše, da se taj kontekst izgradi upravo kroz arhitekturu. Svakoga, druga stvarnost arhitekture formirala je idejno-konceptualni okvir uz pomoć operativnih praksi koje su se na njoj mogle zasnivati odnosno na nju se osloniti.

Činjenica je da dobar dio progresivnih urbanističkih i arhitektonskih zamisli u povijesti hrvatske moderne arhitekture nije uopće realiziran ili nije realiziran i kompletiran sukladno prvotnim namjerama. Pritom su upravo ti neizgrađeni, vizionarski projekti, kao što je Kombinirano plivalište na Delti (1949.) Vladimira Turine i suradnika, snažno utjecali na razvoj arhitektonskih istraživanja i izgradnju lokalnog arhitektonskog identiteta. S druge strane, degradirani projekti, posebno oni metropolitanskoga mjerila, poput Zakladnog bloka u koncepciji Josipa Pičmana i Josipa Seissela (1932.) ili urbanističke vizije Trnja, a zatim i Novog Zagreba od kraja 40-ih do sredine 60-ih godina, predstavljaju propuštene prilike. U pojedinim slučajevima donijeli su i kontraefekte u samom izgrađenom okolišu, poput oskudnosti urbanog života u Novom Zagrebu nastalog uslijed nedostatka javnih sadržaja. Knjiga Tomislava Ođaka *Hrvatska arhitektura dvadesetog stoljeća – Neostvareni projekti* kompendij je tih istraživačkih napora, poleta pa i razočaranja kroz koje se očituje povijest moderne i

suvremene hrvatske arhitekture. Ta druga stvarnost u smislu razvoja arhitektonskih ideja i koncepcija nije manje važna od izgrađenih artefakata, naprotiv. Uz već razmjerno dobro poznate istraživačke projekte koji uključuju eksperimentalne (Vojteh Delfin – *Hidroid*, 1966.; Andrija Mutnjaković – *Domobil*, 1967.) ili utopijske tendencije (Vjenceslav Richter – *Sinturbanizam*, 1964.) i ambiciozna neizvedena ali realistična rješenja (Juraj Neidhardt – stambeni blokovi u Sarajevu, 1934.-35.), knjiga donosi i možda manje poznate radove koji impresioniraju svojom aktualnošću, ne samo u kontekstu vremena svoga nastanka, nego i iz optike suvremenosti (Vlado Antolić – Glavni kolodvor, Zagreb). Takvi radovi ne samo da prikazuju svežinu arhitektonskih istraživanja i vizija, nego ukazuju na brojna neuralgična mjesta u hrvatskom okolišu koja su do danas ostala neriješena. Pregled nerealiziranih arhitektonskih istraživanja općenito implicira avangardnu poziciju koja se u hrvatskoj arhitektonskoj kritici učestalo vezuje za modernizam. No avangarda je već i u širem korpusu likovnih umjetnosti pojam koji nije moguće jednoznačno upotrebljavati s obzirom na tendenciju da se avangarda interpretira u relaciji radikalnog preispitivanja društva i uloge kulture, a ne na temelju formalnih iskoraka i dostignuća. U tom smislu Odakova knjiga pokazuje oskudnost avangarde, pa i avangardnih tendencija u hrvatskoj arhitekturi koja i u svom nerealiziranom segmentu uglavnom pokazuje pragmatičnu i kritičku težnju za rješavanjem konkretnih problema na tehnički i funkcionalno prikladan način. Radikalne koncepcije su rijetkost, a cjelovita projektantska rješenja koja bi u najjednostavnijoj, doslovnoj definiciji avangarde prethodila svom vremenu svode se na Vladimira Turinu i njegovu autorsku izuzetnost. U tom smislu Odakova knjiga djelomice razgrađuje mit o avangardnosti tradicije hrvatske arhitekture 20. stoljeća koja ne može, kao što je to uglavnom do sada bio slučaj,

biti ocjenjivana samo kao prekid s prošalošću. Odakov pregled nerealiziranih projekata implicitno revalorizira doprinos i postignuća hrvatske arhitekture kroz činjenicu da je u knjizi prilično jasno pokazano kako između realiziranog i nerealiziranog korpusa arhitektonskih i urbanističkih projekata uglavnom nema bitne konceptualne razlike. Tema avangardnosti se u takvom viđenju zamjenjuje razmatranjem razmjera sposobnosti hrvatskog društva da provede modernizacijske procese, odnosno sposobnosti da se ambicije istraživačkih arhitektonskih praksi i društvene stvarnosti nađu na što bliskijim pozicijama. U Hrvatskoj se to približavanje najplodnosnije događa 30-ih ili 50-ih godina kada se pojavljuju društveni akteri koji raspolažu ekonomskom i političkom moći te ambicijom korištenja pozicije moći da bi se investiralo u naprednu arhitekturu. Ta spoznaja uglavnom ne umanjuje dosad utvrđeno vrednovanje arhitektonskih postignuća u Hrvatskoj, nego govori o karakteru povijesti hrvatske gradnje 20. stoljeća, koja je bitno obilježena usmjerenjem na "stvarne probleme za stvarni svijet", odnosno, u užem smislu, na razmjerno jasno i konvencionalno postavljene tipološke teme u arhitekturi i morfološke u urbanizmu. Jedan suptilniji pogled na hrvatsku arhitektonsku alternativu opisao bi konceptualne radove Crnkovića i djelomično Polaka na tragu, uvjetno rečeno, transavangarde i nove figuracije ili neoavangarde; djelovanje Žarnića, zatim Uchytla i Waldgonijeve i njihova rada u tom bi kontekstu bilo korišteno kao ilustracija uspostavljanja nove, tinjajuće i vrlo diskretno vidljive, kritički neobrađene ali utjecajne artistske linije istraživanja arhitekture kao autonomne discipline od kraja 70-ih do danas. Prikaz nerealiziranih projekata svakako može izazvati osjećaj melankolije ili nezadovoljstva, pogotovo među arhitektima kojima je neizbježni dio profesionalne sudbine to što mnoge ideje

ostaju na papiru. Taj osjećaj izvire iz kolegijalnosti i privrženosti arhitektonskoj kulturi, no još se više odnosi na vizije gradova, uglavnom Zagreba, ali i drugih, za koje su predložena kvalitetna rješenja koja bi unaprijedila njihovu fizionomije i pridonijela njihovom skladnijem funkcioniranju. No u Odakovoj se knjizi taj nostalglični trenutak može prepoznati i kroz činjenicu da su na jednom mjestu okupljeni brojni projekti o kojima se učilo i razgovaralo, a koji su za današnje standarde razumijevanja postali sve udaljeniji od načina na koji se konstruira grad, odnosno od graditeljske stvarnosti koja pokazuje svoje novo, energično i istodobno brutalno lice. Kako je rekao Vlado Mattioni, "Zagreb se mijenja", a s njim postepeno i ostali hrvatski gradovi, ali ne više kroz planske zamisli, nego putem logike interesa kapitala udruženog s politikom kojoj se teško može pripisati kredibilitet vjerodostojnog zastupnika javnih interesa.

Urbanistički prijedlozi predstavljaju jedan od posebno zanimljivih narativnih sljedova knjige – neostvarene ili nekompletirane nove četvrti, gradski potezi koji su ostali bez definicije, trgovci koji to danas više nisu – svjedoče o promjenama načina razmišljanja o gradu te su svakako zanimljivi i široj publici koja se putem njih može osvjedočiti o tome kako je kreativnih ideja i suvislih prijedloga u različitim konceptualnim ključevima na hrvatskim prostorima bilo, no snage za provedbu često nije dostajalo, pa su fizionomije hrvatskih gradova, a pogotovo Zagreba, ostale u stanju trajno nedovršenih ideja. Odak u tekstualnom dijelu knjige ne inzistira na deskriptivnoj elaboraciji kataloškog segmenta, nego stavlja težište upravo na sklop teorijsko-konceptualnih kapaciteta hrvatske arhitekture u kontekstu internacionalnih strujanja te analizira odnos tih strujanja prema političkom, ekonomskom i tehnološkom kontekstu. Također, Odaku su nerealizirani projekti povod i podloga iz koje u osnovnim crtama i iz osobne perspektive

opisuje opću povijest tendencija na hrvatskoj arhitektonskoj sceni 20. stoljeća, učestalo iznoseći vrijednosne sudove utemeljene u vlastitim uvjerenjima prakticirajućeg arhitekta i protagonista nekih od zbivanja o kojima se u knjizi govori. Na žalost, projekti u kataloškom segmentu nisu popraćeni komentarom ili osnovnim informacijama, poput naručitelja, tipa projekta (natječaj, izravna narudžba), pa njihov prikaz ostaje parcijalan, a neposredni povod i okolnosti njihova nastanka nepoznati.

O selekciji projekata uvijek se može polemizirati, što je komentar koji se odnosi i na način obrade materijala vezanog za selekciju, dostupnost priloga i njihova opsega. Odak navodi da je izbor projekata čiji je broj zaokružen na dvjesto djelomice subjektivne prirode, odnosno da je riječ o njemu "najdražim projektima". Neki od njih su neupitni i istraživačima već dobro poznati reperti povijesti hrvatske arhitekture, no knjiga donosi i pojedina izbjavljena od zaborava, što se posebno odnosi na dosad ponešto zanemarenog Antu Glunčića. Subjektivnost i određena nekonzistentnost izbora sve je očitija kako se približavamo suvremenom trenutku. Ta je nekonzistentnost djelomično uvjetovana fenomenom rastakanja monolitnosti arhitektonskog diskursa krajem 60-ih godina, koji i sam autor zamjećuje i navodi u tekstu. Također, stručna je valorizacija arhitektonskih doprinosa tijekom zadnjih dvadesetak godina na hrvatskoj sceni znatno otežana uslijed krajnje ograničene produkcije kritičkih tekstova, pa niti Odak nije imao previše referentnih izvora na koje bi se mogao u svom izboru osloniti.

Bez obzira na te zamjerke, kulturna nužnost izdavanja ovakve knjige nadilazi sve dvojbe. Istodobno, radi se o izdanju koje potiče i traži preciznije elaborirana razmišljanja i daljnja istraživanja građe iz korpusa hrvatskog arhitektonskog naslijeđa.

ANA
VUKADIN

ZRCALO DRUŠTVENE ZBILJE

SUVREMENA HRVATSKA ARHITEKTURA:
TESTIRANJE STVARNOSTI / UREDILI: MAROJE
MRDULJAŠ, VEDRAN MIMICA, ANDRIJA RUSAN /
ARHITEKST, ZAGREB, 2007.

Od posljednjeg sustavnog pregleda suvremene hrvatske arhitekture minula su dva turbulentna desetljeća, donoseći sa sobom rat i poratne traume, promjenu političkog i gospodarskog sustava, socijalno raslojavanje, utapanje netom probuđenog nacionalnog identiteta u rastućoj globalizaciji – ukratko, događaje i procese od kojih bi već svaki sam za sebe utisnuo neizbrisiv pečat cjelokupnoj društvenoj i kulturnoj klimi. Od srozavanja kulture građenja tijekom poratnih devedesetih godina do procvata privatnog građevinskog poduzetništva i pojave novih tipoloških zadataka, od luksuznih shopping-centara i rezidencijalnog stanovanja do obnove ratom pogođenih područja i programa za zbrinjavanje stradalnika Domovinskog rata, u Hrvatskoj su se proteklih dvadesetak godina rješavala najrazličitija prostorna pitanja, dok se paralelno tragaloga za kulturnim identitetom na razmeđu "nedovršenog modernizma" i postmodernih tokova.

Do koje je mjere hrvatska arhitektura u tom razdoblju uspjela iskoristiti potencijale i zaobići nedostatke novog društvenog konteksta? Odgovor djelomice ovisi o publikaciji koja vam se zatekne u rukama. Tako se Vladimir Mattioni u knjizi *Zagreb – modernost i grad osvrće* na krizu dosadašnjeg

sustava urbanog planiranja koja je djelovanje arhitekata ostavila "bez temelja". Tomislav Odak na kraju knjige *Hrvatska arhitektura 20. stoljeća – neostvareni projekti* zaključuje da je prijelaz stoljeća obilježen krajem velikih ideja, ali i nedostatkom stvaralačke atmosfere koja je svojedobno iznjedrila najveća imena hrvatske arhitekture, te da težak put predstoji do ostvarenja optimalnog partnerstva javnog i privatnog interesa. Temom marginalizacije javne domene bave se i studije slučajeva *Superprivate* Platforme 9.81 čijoj ilustrativnosti zaista nisu potrebni komentari.

Suvremena hrvatska arhitektura: testiranje stvarnosti urednika Maroja Mrduljaša, Vedrana Mimice i Andrije Rusana vjerno bilježi ove i druge probleme tranzicije, ali namjera joj je ipak pozicioniranje na drugom, pozitivnom kraju spektra. Srž projekta koji se sastoji od knjige i zasad nerealizirane izložbe čini katalog najboljih arhitektonskih projekata od 1990. do danas prema izboru uredništva. Riječ je o djelima koja su uz uspješno rješavanje konkretnih projektantskih zadataka ostvarila i dodatnu vrijednost, unaprijedila standard življenja i kvalitetu okoliša ili pridonijela oblikovanju urbanog identiteta. Cilj takvog pregleda jest pokazati da postoji put, način na koji se transformacija prostora može odvijati na kulturološki relevantnoj razini.

Odabrana djela raspoređena su u nekoliko tipoloških kategorija: nagrađeni, ali nikada realizirani natječajni projekti (*Razmjena ideja*), javne investicije, sakralna i memorijalna gradnja, poslovni i komercijalni objekti, kolektivno stanovanje, individualno stanovanje i uređenje interijera. Velik broj tih radova već je ranije predstavljen na stranicama *Orisa* od početka njegova izlaženja 1999. godine, kao i na 38. Zagrebačkom salonu. Radi se, naravno, kako je izbornik Salona Stefano Boeri svojedobno zapisao, o "statistički nerelevantnom uzorku", ali kada su dosezi koje smatramo umjetničkim uopće bili statistički relevantni? Uostalom, autori

RECENZIJE

kritičkih tekstova u knjizi nimalo ne zanemaruju manje ugodne činjenice koje se odražavaju u prostoru: da su kvalitetni projekti više individualna dostignuća nego posljedica snažne i prepoznatljive lokalne scene, da hrvatski autori ostvaruju zapažene uspjehe na natječajima u inozemstvu, ali da u Hrvatskoj nije, primjerice, realiziran niti jedan nagrađeni projekt s Europana, da praksi nedostaje koherentna teorijska i kritička potpora, da se s prostornim resursima ne postupa odgovorno, da je urbano planiranje sve manje u stanju ponuditi strategije koje bi istinski usmjeravale razvoj grada.

Tekstovi doslovno iscrpljuju sve perspektive – izvana, iznutra, unatrag, prema naprijed – iz kojih se može sagledati način na koji današnja hrvatska arhitektura odgovara izazovima svog vremena i prostora. Uvjeren je da arhitektonsku praksu valja iščitati kao zrcalo specifičnih društvenih okolnosti dodatno je podcrtano uvodnom vremenskom lentom koja prikazuje važnije društvene, političke, gospodarske, kulturne, znanstvene i sportske događaje u razdoblju od 1990. do 2006. godine u Hrvatskoj i svijetu (svijet je, doduše, pretežno Amerika). Vremenska crta prati i konstituiranje struke u novonastaloj državi, značajnije radionice i gostovanja, izložbe i seminare, među kojima je neizostavno podsjetiti se na *Okvire metropole* (1995.-1999.) i *Dane Orisa* (od 2001.). Kataloški dio knjige popraćen je opsežnim tekstom Maroja Mrduljaša koji, slijedeći utvrđenu tipološku klasifikaciju, definira neke od najvažnijih odrednica koje su u protekla dva desetljeća utjecale na arhitektonsku produkciju. U izmijenjenoj i proširenoj verziji teksta o hrvatskoj arhitekturi, objavljenog 2004. u *Domusu*, Vedran Mimica analizira tranzicijski društveni okvir i prepoznaje glavne tendencije unutar kojih se formiraju suvremeni hrvatski arhitekti, izdvajajući među njima ključna imena poput Saše Randića i Idisa Turata, Hrvoja Njirića i Helene Paver Njirić, Gorana

Rake, Bojana Radonića, Vinka Penezića, Krešimira Rogine i studija 3LHD. O perspektivi mlade arhitektonске scene (zna se da je “mlad” u arhitekturi vrlo široko definiran pojam!) pišu Dafne Berc i Luciano Basauri, ističući pozitivne i negativne strane javnih natječaja koji nadolazećim arhitektima predstavljaju glavnu odskočnu dasku, te potrebu za osmišljavanjem budućega kulturnog identiteta. Što očekuje mlade arhitekte kada im se posreći u Hrvatskoj osvojiti natječaj i suočiti se s realizacijom, uvjerljivo je opisano u *Dnevniku arhitekta* Helene Paver Njirić koji sumarnim zabilješkama prati projektiranje i izgradnju stambene zgrade POS-a u Rovinju. Vladimir Mattioni piše o urbanom planiranju i perspektivi planskog razvoja grada u novonastalim okolnostima liberalne tržišne ekonomije. Feđa Vukić ocrtava kulturalni kontekst unutar kojega nastaje hrvatska arhitektura i koji je obilježen hibridnim identitetima proizašlima iz procesa modernizacije i tranzicije, često sastavljenima od paralelnih elemenata “formalno nestale kulture socijalizma i kulture neoliberalnog kapitalizma u nastajanju”. Ugledni kritičar i povjesničar arhitekture Kenneth Frampton s hrvatskom se arhitekturom imao prilike upoznati iz prve ruke tijekom gostovanja na seminarima *Okviri metropole* devedesetih godina, što mu omogućuje da se u ovoj publikaciji pojavi u svojevrsnoj ulozi gosta kritičara. U svom “pogledu izvana” Frampton nakon kraćeg pregleda i valorizacije recentnih ostvarenja zaključuje da glavni problemi arhitekture u Hrvatskoj i nisu u biti toliko različiti od problema s kojima se arhitektura suočava drugdje, a koji su odreda više političke nego oblikovne naravi: nesposobnost da se iznađu održivi obrasci razvoja, da se okoliš zaštiti od posljedica ekonomske liberalizacije, da se osmisle racionalni kulturni i ekološki oblici za stanovanje srednje klase. U skladu sa svojim angažiranim pristupom Frampton poručuje da je za arhitekte djelovanje u političkom

diskursu jednako bitno kao i projektiranje žele li ispuniti svoju društvenu zadaću. Knjigu zaključuje Nikola Polak povijesnim pregledom hrvatske arhitekture 20. stoljeća. Premda ne uvodi bitno novi diskurs, ovaj pregled, neočekivano smješten na samome kraju, preuzima gotovo pedagošku funkciju podsjetnika na blistave trenutke “moderne tradicije”. Njime se naslijeđe hrvatske moderne arhitekture jezgrovito predstavlja i međunarodnoj publici, na koju knjiga svojom dotjeranom grafičkom opremom i dvojezičnim tekstovima svakako računa. Što je najvažnije, *Suvremena hrvatska arhitektura* dokazuje da za relevantno vrednovanje nije potrebno tražiti utočište u vremenskoj distanci, nego je vrlo korisno, štoviše i poželjno, da ga u hodu provode oni koji su usidreni u vlastitom vremenu. Na taj se način mnoge nedoumice razjašnjavaju, a budućnosti se nudi dragocjen materijal za daljnje interpretacije. Treba napomenuti i da ocjene kvalitete arhitektonskih djela iznesene u publikaciji nisu nipošto jedinstvene i konačne, nego su pojedini kritičari u svojim stavovima katkada otvoreno suprotstavljeni, što otvara mogućnost za neke buduće, nadajmo se plodne rasprave.

-

ALAN
KOSTRENIĆ

EUROPSKA ARHITEKTURA "... ZA POČETNIKE"

1000 X EUROPEAN ARCHITECTURE
VERLAGSHAUS BRAUN, 2007.

YOUNG EUROPEAN ARCHITECTS
DAAB, 2006.

Posljednjih desetak godina dogodio se značajan *bum* izdavaštva posvećenog arhitekturi. Pojedine izdavačke kuće profilirale su se i orijentirale na ambicioznije bavljenje fenomenom arhitekture, od teorije do eksperimenta. Takve su npr. španjolski *Actar* ili nizozemski *010 Publishing*. Komercijalni su pak izdavači, poput njemačkoga *Taschena*, povećali interes za monografsko predstavljanje arhitekata ili fenomena određenih razdoblja odnosno stilova. Obje te publicističke struje bavljenja arhitekturom u najvećoj mjeri određuje izvjesna lakoća produkcije takvih knjiga, temeljena prije svega na atraktivnom grafičkom materijalu koji dominira u odnosu na sam tekst, pa se čini da je vrlo jednostavno posložiti tristotinjak atraktivnih stranica u sjajnu formu, iako je sadržaj ponekad izrazito isprazan. Nadalje, taj fenomen hiperprodukcije arhitektonskog izdavaštva pokazuje i poziciju same arhitekture, koja je iz "visoke umjetnosti" ili ozbiljne tehničke discipline lagano kliznula u sfere popularne umjetnosti i mode. To prividno erodiranje autoritativnosti arhitekture, koje se prije, tijekom 60-ih, dogodilo i klasičnim lijepim umjetnostima, možda vodi prema nekoj novoj svježini koja u ovome trenutku arhitekturi i nedostaje. Dva relativno nova izdavača,

vrlo sličnih koncepcija i oba iz Njemačke, *daab-publishing* iz Kölna i *Verlagshaus Braun* iz Berlina, sve su prisutnija na policama europskih, pa onda i naših knjižara. Oba su posvećena arhitekturi, dizajnu i osobito vizualnim umjetnostima, s naglaskom na "kataloškom" predstavljanju tema ili autora. Indikativno je da u hrvatskim knjižarama sa stranom literaturom njihova izdanja stoje u odjeljcima *bestsellera* i popularne literature, što donekle ukazuje na *coffee-table book* usmjerenost. No na to i ne bi trebalo gledati isključivo negativno. Činjenica da je izdavač *Taschen* arhitektonske monografije pozicionirao kao poželjni prigodni poklon omogućila je drugačije prosuđivanje fenomena arhitekture u današnjem prostoru i vremenu, a to je bilo i nužno. Iako to, s jedne strane, za opću percepciju arhitekture znači njezino premještanje iz ozbiljne znanstvene i umjetničke discipline u frivolno-modni kontekst, s druge strane njezino populariziranje omogućuje izlazak iz hermetičkih stručnih diskusija u širi društveni diskurs, što je svakako korisno i samim arhitektima. Obje knjige, i *Young European Architects* i *1000 x European Architecture*, izravno nastavljaju *Taschenovu* shemu populističkog pristupa arhitekturi, neopterećenu donošenjem zaključaka ili sintetiziranjem. Arhitekti/uredi su predstavljeni ili abecednim redom, kao u slučaju *Young European Architects*, ili prema zemljama u kojima im je sjedište, bez ambicije i namjere da se redoslijedom ili količinom rezerviranog prostora u publikaciji sugerira nekakav izbor ili preferencija. Takva logika, koja se može činiti i demokratskom, na izvjestan način pokazuje nedostatak ozbiljnije želje ili ambicije da se uđe dublje u prosudbu ili analizu predstavljenih radova. Kao svojevrsan katalog, odnosno općeniti pregled, priručnik zasigurno ima svoje kvalitete, a daje prostora i novim imenima za njihovu prvu promociju, što jest za svaku pohvalu.

Upravo iz usporedbe dviju knjiga o kojima je ovdje riječ vidljivo je gdje takva logika funkcionira dobro, a gdje uvelike zakazuje. Kod predstavljanja mladih arhitektonskih praksi diljem Europe nabiranje u jednakim okvirima ima smisla i dobro funkcionira, dok se u sveobuhvatnoj *1000 x architects*, gotovo biblijskih proporcija, smisao pomalo gubi u jednom popriličnom *miš-mašu* svjetski potvrđenih imena i onih koja se tek trebaju dokazati, ostavljajući više dojam smušenosti negoli nekog parlamentarizma. Dakako da ne bi trebalo zanemariti važnost medija i prostora za popularno. I Rem Koolhaas je vrlo svjestan potrebe za *go pop*, pa tako i njegov *Content*, kao i prve dvije knjige *Project on The City*, izlazi za planetarno popularni *Taschen*. U tom kontekstu obje su izdavačke kuće od velike koristi za promociju arhitekture, a naposljetku i za promociju hrvatske arhitekture koja je na toj sceni prisutna. Zgušnjavajući se do svojih krajnjih granica, kvantiteta ponekad može prijeći u kvalitetu, pa tako velika količina prikazanog materijala (1000 stranica u slučaju *1000 x European Architecture*, odnosno 400 stranica *Young European Architects*), unatoč svoj svojoj različitosti, daje neku vrstu *zračnog pogleda* na recentna događanja u arhitekturi. Nagomilavanjem prilično heterogenog materijala, u kojem se kao zajednička linija može iščitati obnovljeni interes za *brut-beton*, drvo i žarke boje, radovi variraju od suzdržanog minimalizma do vrlo ekspresivnih, ponekad gotovo nabujalih formi. Taj raskorak u diskursima, koji podsjeća na jezično rasulo pri gradnji Babilonskog tornja, jasna je preslika današnjeg stanja u društvu i pozicije arhitekture u njemu. Arhitektura je postala zabavljaka disciplina koja je više zainteresirana za dekoraciju, nego za životne probleme. Upravo stoga stranice knjige više podsjećaju na raskošnije modne kataloge, nego na arhitektonsku literaturu. Međutim, ne mislim da je rješenje u vraćanju tradicionalnim vrijednostima, jednoumlju

RECENZIJJE

tvrdokuhanog modernizma, nego je potrebno, na tragu Koolhaasa, preispitati što se promijenilo u samoj profesiji, kao i kontekstu unutar kojega djelujemo, te na tom tragu pronaći nove načine reagiranja na novu poziciju arhitekture. Zasižno, smrtno ozbiljna arhitektura, onakva kakvu je poznajemo iz klasičnih monumentalnih zdanja od Egipta do moderne, stvar je prošlosti. Nepodnošljiva lakoća života, ona o kojoj piše Kundera, kao i ona postkunderovska – površna lakoća ili lakoća površnosti – moraju pronaći izraz u materijalnosti arhitekture; odnosno možda arhitektura u današnjem vremenu mora transcendirati upravo svoju materijalnost, kako bi pronašla istinsku lakoću. Ono što se može naći na stranicama ovih dviju publikacija jest svježina koja proizlazi iz radosti u oblikovanju, iz same radosti u životu. Taj povratak jednostavnosti iskrenog užitka, a ne onog hinjenog, diktiranog modnim trendovima, časopisima, onog koji nam je nametnut, čini se glavnom vrijednosti te nove arhitekture. Njezina snaga proizlazi iz nepostojanja stilske odrednice, iz lakoće koja je rezultat neopterećenosti pravilima ili bilo kakvom univerzalnošću. Sve navedeno možda može uliti novu svježinu i vjerodostojnost recentnoj samodopadnoj ikoničkoj globalističkoj arhitekturi.

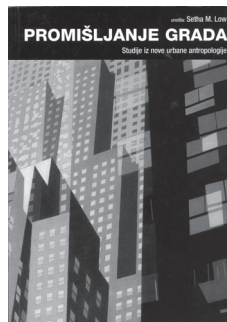
-

ALEKSANDAR
MIJATOVIĆ

-

GRAD KAO OSPORA VANJE ANTROPOLOGIJE, ANTROPOLOGIJA KAO OSPORA VANJE GRADA, ILI KAKO TEORIJU OSJETITI NA VLASTITOJ KOŽI

-

— SETHA M. LOW (UR.), *PROMIŠLJANJE GRADA. STUDIJE IZ NOVE URBANE ANTROPOLOGIJE*, PRIREDILA VALENTINA GULIN ZRNIĆ, S ENGLESKOG PREVELA MARTINA MARIČIĆ, NAKLADA JESENSKI I TURK (BIBLIOTEKA ANTROPOLOGIJE I ETNOLOGIJE), ZAGREB, 2006.

-

Izbor tekstova iz zbornika Sethe M. Low¹ izvorno objavljenog 1999. godine pod naslovom *Theorizing the City: The New Urban Anthropology Reader* pruža uvid u stanje disciplinarnog i metodološkog područja urbane antropologije, ali i, prema riječima priređivačice, mogući okvir za razumijevanje preobrazbe suvremenih hrvatskih gradova u takozvanom posttranzicijskom razdoblju. Premda urbana antropologija nastaje osamostalivanjem od urbane sociologije, na što se priključuju etnološka istraživanja grada, ne može se govoriti o jedinstvenom teorijsko-metodološkom okviru antropološkog i etnološkog istraživanja grada. No, urbana antropologija nije jednostavna primjena na suvremeni grad antropološke teorije i metodologije koje su razvijene na ruralnim i egzotičnim lokacijama. Budući da se grad držao odveć samorazumljivim da bi postao predmetom

antropološkog istraživanja, urbana antropologija, ili antropologija grada, prije podrazumijeva preispitivanje kako epistemološkog okvira antropologije, tako i samog pojma grada koji je od 19. stoljeća postao nositeljem razvitka zapadne civilizacije. S obzirom na takvu reprezentativnu ulogu grada, on nikako nije mogao postati predmetom antropologije. Stoga, gledano iz perspektive antropologije, stvarao se dojam kao da grada nikad prije modernog europskog grada nije ni bilo. Ali kako je antropologija potkopavala vlastitu premisu o zaostalosti primitivnih kultura pred modernom, tako je i grad mogao postati predmetom njezina bavljenja. Tako se zahtjev da se odgovori na antropološku specifičnost grada pridružio zahtjevima da antropologija odgovori na niz drugih specifičnosti: da se izađe iz biheviorističko-psihološkog okvira ponašanja za volju značenjskih i simboličkih struktura, da se napusti apstraktni logički obrazac u ime hermeneutike i interpretacije, da se relativizira promatrački položaj antropologa njegovim sudioničkim položajem u kulturi koju istražuje, da se etnocentrične pretpostavke antropologije relativiziraju po rodnim, rasnim, klasnim, etničkim, i inim osima, da se prihvati neodvojivost znanstvenog uvida od antropologove točke gledišta koja je uvijek već obuhvaćena nekim političkim okvirom. Budući da se grad u okrilju liberalno-humanistički fundirane antropologije smatrao jednim od zastupnika civilizacijske razine modernog čovjeka, on se do spomenute disciplinarne razgradnje antropologije nije mogao zamisliti kao predmet njezina interesa, jer se antropologija primjenjivala na čovjekove tvorevine koje su tobože na nižem stupnju razvitka. Upravo stoga u urbanoj antropologiji grad postaje mjestom gdje se antropologija relativizira već „kod kuće“, a ne tek na stranom tlu. Pri tome i grad gubi obilježja udornjenosti koja mu je pridavala humanistička ideologija. Grad

više nije mjestom ostvarivanja građanskih prava, pa čak ni mjesto njihova iznevjeravanja, što je zajednička teza tekstova u izboru. Naprotiv, grad se pokazuje mjestom gdje se sama ljudskost stavlja pod znak pitanja. Grad postaje mjestom osporavanja vlastite modernosti. Uslijed ovakva razgrađivanja pojma grada i urbana se antropologija postupno preobražava u urbane studije koji grad otvaraju širokom disciplinarnom spektru od politike, povijesti, sociologije, kulturalnih studija, do arhitekture, urbanizma, kulturalne geografije, itd. I na tu se točku preobražaja može smjestiti i izbor tekstova koji pomnim analizama razbijaju predodžbe o gradu kao humanističkom projektu. Pred čitateljem je prije svega izbor, a ne cjeloviti zbornik, od pet studija koje su slijedile izvornu tematsku strukturu zbornika: *Podijeljeni grad*: Teresa P. R. Caldeira, *Utvrdene enklave*; *Prijeporni grad*: Setha M. Low, *Smještanje kulture u prostoru, Društvena proizvodnja i društveno oblikovanje javnog prostora u Kostariki*; *Globalni grad*: Theodore C. Bestor, *Veľeprodaja sushija, Kultura i prodajni artikli na tokijskoj tržnici Tsukiji*; *Modernistički grad*: James Holston, *Modernistički grad i smrt ulice*; *Postmoderni grad*: Gary McDonogh, *Diskursi o gradu, Politika i reakcije na politiku u posttranzicijskoj Barceloni*. Čitatelj može započeti sa studijom urednice Sethe Low o prijepornom gradu koja u analizi dvaju trgova Parque Central i Plaza de la Cultura u San Joséu u Kostariki postavlja teorijski i metodološki okvir urbane antropologije. Low razrađuje pojam specijalizacije (*spatialization*) koji podrazumijeva smještanje u prostor društvenih odnosa i praksi, što znači da "izgrađeno postaje mjestom prostorne artikulacije u kojemu se presijecaju mnogobrojni gospodarski, društveni i kulturni čimbenici" (91.). Low zalazi u raznoliko područje kulturalne teorije (W. Benjamin, P. Bourdieu, M. de Certeau, M. Foucault, H. Lefebvre) kako bi dokinula predodžbu o urbanistu i arhitektu kao suverenom subjektu koji samostalno utječe na

prostor i izgradnju. Umjesto toga, on se pokazuje funkcijom koja provodi moć kroz oblikovanje i izgrađivanje prostora. "Kako zamršenost moderniteta i demokracije postaje očitija, hoće li javni prostori u toj mjeri biti prijeporni da će postati neugodna mjesta čak, *ili posebice*, u sudioničkoj demokraciji?" (120., isticanje dodano). Caldeira na primjeru São Paola i Los Angelesa prikazuje urbane i arhitektonske preobrazbe grada u procesu njihove fragmentacije na utvrđene i nadzirane enklave u kojima se imućnije stanovništvo štiti od nasilja siromašnih slojeva kojima se sada prepusta javni prostor. Time dolazi do iznevjeravanja modernističke ideje grada koji umjesto mjestom jednakosti postaje mjestom segregacije, pri čemu se modernistička sredstva racionalnog planiranja pretvaraju u sredstva provođenja i održavanja nejednakosti. "Ulice koje se koriste samo za kolni promet, nedostatak pločnika, ograđivanje trgovačkih centara, te prostorne praznine kojima su izolirane skulpturne zgrade i bogata stambena područja, postala su odlična sredstva za stvaranje i održavanje društvenog razdvajanja" (75.). Ona prokazuje ovu arhitekturu tvrđave (*fortress architecture*) kao produženu ruku moći koja kartografira grad po osima društvene nejednakosti i uzurpaciji građanskih prava. Bestor pak za predmet analize uzima tržnicu u suvremenom Tokiju i njezinu preobrazbu u uvjetima industrijalizacije hrane u standardizirane proizvode. Međutim, tako standardizirani proizvod pretvara se u simulakrum autentičnosti i tradicije iščezlih u novonastalim okolnostima metropolitanskog življenja. Bestor zaključke svoje analize vidi kao mjesto polemike s antropološkom teorijom: "Cliford Geertz tvrdi da je 'čovjek životinja uhvaćena u mreže značenja koje je sam ispleo'. Teško da su trgovci na Tsukiji sami ispleli sve mreže prehranbene kulture (...). Rijetko se doživljavaju gospodarima tih mreža značenja" (167.). Holston se bavi rotorima (*balão*)

u Braziliji koji brišu ulične uglove i raskrižja, pri čemu se u tom modernističkom "napadu" na ulicu briše njezina funkcija kao važne prijelazne zone između javnog i privatnog prostora. Ulice kao mjesta života pješaka su potisnute prometnicama, koje su zamišljene tako da kao bez granice prolaze gradom. Međutim, ta "iskupiteljska" arhitektura, koja grad zamišljen kao mrežu oblika i podloga smatra preprekom napretku, ipak čuva jednu ulicu. A to je *Rua da Igreja*, odnosno Ulica male crkve, gdje je smještena *Igrejinha de Fátima*: "Projektirao ju je Oscar Niemeyer i bila je prva crkva izgrađena u tom gradu. Iako i u drugim trgovačkim sektorima postoje mnoge druge crkve, dva dojmiva budistička hrama (...), samo se Igreja smatra dovoljno važnim obilježjem da bi u pamćenju javnosti postala besmrtnom, tako da je postala ime ulice" (212.). McDonogh prati preobrazbe Barcelone nakon Francova režima i nakon priprema za Ljetne olimpijske igre, pri čemu idealna slika grada postepeno slabi pred njegovim alternativnim vizijama. Čitatelju se može učiniti problematičnom kritika suvremenog grada i oblikovanja života njegovog stanovništva kroz koncepte građanskog prava, sudioničke demokracije, i sl. Argumentacija u studijama uvijek je postavljena tako da se grad prikazuje kao mjesto koje dovodi u pitanje koncept građanskih prava, što otvara pitanje, koje autori ne postavljaju, je li moderni grad ikad i bio zamišljen kao mjesto njihova ostvarivanja? Što se tiče prijevoda, on je, s obzirom na disciplinarnu i metodološku zahtjevnost tekstova, izveden pažljivo i solidno, iako bi se ponegdje moglo diskutirati. Primjerice, na stranici 25. je *blackness* prevedeno kao *crnilo*, iako bi *crnstvo* bilo preciznije, i tvorbeno-leksički, i konceptualno. Ili na stranici 71. gdje pogrešno slaganje zamjenice "koji" s "flâneur" ("*Flâneur* koji je opisao Baudelaire...") može čitatelja navesti na zaključak da je riječ o

pojmu ili pojavi, međutim riječ je o figuri gradskog šetača i načinu na koji on preispituje ulicu. Stoga bi točno bilo "*Flâneur* kojeg je opisao Baudelaire...". Što se izdavača tiče, bilo bi primjereno da je u podnaslovu izdanja istaknuto da je riječ o izboru, jer ovako naslovljeno izdanje ostavlja dojam da čitatelj ima posla s cjelovitim zbornikom, dok u uvodniku Sethe Low, kao i u predgovoru priređivačice, otkriva da je riječ tek o odabranim tekstovima (o čemu bi se također moglo raspravljati). Unatoč ovim, i još ponekim zamjerkama, riječ je o važnoj i razmjerno aktualnoj knjizi koja neće biti interesantna samo stručnoj, nego i široj javnosti koja se sve aktivnije uključuje, ili to pokušava, u zamršenu problematiku suvremenog urbanizma i arhitekture. A učinci se ovih potonjih prije nego prođu teorijsku konceptualizaciju osjećaju na vlastitoj koži.

¹ Setha M. Low je profesorica psihologije okoline (*environmental psychology*) i antropologije na City University of New York. Autorica je, suautorica i urednica brojnih izdanja, poput *Behind the Gates: Life, Security and the Pursuit of Happiness in Fortress America* (2003), *The Anthropology of Space and Place: Locating Culture* (2003), *On the Plaza: The Politics of Public Space and Culture*, Austin: University of Texas Press (2000).

■